

Bilješka o rukometu, dobu i ponovljenom antecedentu u hrvatskome

Ivan Marković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ivan.markovic@yahoo.com

Sažetak

U radu se govori o trojemu. Prvo, o razvoju značenja riječi *rukomet*, za koju se obično smatra da ju je u suvremenome značenju 1904. prvi upotrijebio Franjo Bučar. Drugo, o razvoju sklonjivosti hrvatske imenice *doba*, koja se povećava kroz 20. stoljeće. Treće, o ponavljanju antecedenta u hrvatskoj relativnoj rečenici s veznikom *koji*. Sve troje bilo pojavom bilo primjerima vezano je uz prijelaz 19. i 20. stoljeća.

Cljučne riječi: rukomet, doba, antecedent, relativna rečenica, hrvatski, Franjo Bučar, Radoslav Lopašić

1. Uvod

Nevidljiva poveznica triju naslovnih tema Ekrem je Čaušević, kojemu ovo pišem za 70. rođendan. Kad me pozvalo da svečaru napišem nešto prigodno, prvo što mi je palo na um bila je tema koja ne bi stala u zadane okvire pa sam od nje u dogovoru s uredništvom brzo odustao. Stoga sam se dao u kratko razmišljanje, koje je urodilo kojekakvim asocijacijama i sjećanjima na razgovore s Ekremom. Bljeskovi su asocijacija bili svakojaki, čitatelju neki od njih neće biti jasni, nisam siguran jesu li svi i meni: *tikanje* i socijalna deiksa, diftong u prezimenu, prijevodi turskih sapunica, intervokalno tursko *g*, budimpeštanske ulice čudnih naziva, odbojkaš Nurko, i tko je zapravo pobijedio u onoj bici zbog koje se trči alka.

Nakraju su misli začudo odlutale u vlastito dječastvo. S jedne strane ocu, koji mi je davno pričao da je Abas Arslanagić (Derventa, 1944) revolucionirao obranu sedmerca i doslovno diplomirao na njoj. Abas Arslanagić bilo mi je, zagrebačkomu klincu, jako neobično ime i lako sam ga upamtio. To je vjerojatno i prva moja asocijacija na obrane diplomskih.

S druge strane djedovini, u kojoj se dan-danas *divâni*, upravo s takvim naglaskom. Turcizama ondje nema mnogo, ali *divâniti* je izrazito upadljiv i čest. O toj mojoj djedovini pisao je povjesničar Radoslav Lopašić (Karlovac, 1835–Zagreb,

1893), kojega sam rado čitao. Uvijek sam naime mislio da hrvatska filologija premalo zna o jeziku vrsnih književnika koji nisu pisali književnost. I da uopće premalo zna o realnu jeziku, onome izvan gramatika.

I kakve sad to veze ima sa svečarom? – Pa Ekrem je nekad bio rukometni vratar, branio sedmerce, odatle *rukomet* (v. § 2), desetljećima poslije zajedno smo bili na nekim obranama diplomskih i doktorskih radova, a Lopašić je krajem 19. stoljeća pisao i o njegovu zavičaju, Bihaću i Bihačkoj krajini, jezikom koji mnogošta govori o hrvatskome jeziku danas, pa sam iz njega odabrao dvije odlike, po jednu morfološku i sintaktičku (v. §§ 3–4). K tomu ako je Ako revolucionirao obranu sedmerca, Ekrem je revolucionirao hrvatsku turkologiju. Ne zna čovjek za što treba biti veći laf, da ne kažem abas i arslan (jeftina igra riječima) – stati na rukometni gol ili postaviti turkologiju na noge.

Tek još tri načelne napomene o tekstu. Prvo, ispalo je da se sve tri naslovne bilješke vrte negdje oko prijelaza 19. i 20. stoljeća, što je dobar slučaj. Drugo, sva će isticanja u primjerima biti moja. Primjeri su preneseni doslovno, sa svim slagarskim i drugim omaškama. U § 3 masnim će se slovima istaknuti imenica, prijedlozi i sročni, tj. pridjevski atributi koji dolaze uz imenicu; nesročni atributi, oni koji dolaze imenici zdesna, neće. Treće, ovdje negdje prestaje isповјedni singular i počinje neutralan autorski plural.

2. Rukomet

Odvjetniku, pjevaču, nogometnomu novinaru, publicistu i povjesničaru Jerku Šimiću, inače bratu književnikâ Antuna Branka i Stanislava i ujaku kroatista metodičara Vlade Pandžića, dugujemo svjedočanstvo Franje Bučara, »oca hrvatskoga sporta«, o postanku riječi *nogomet*. Šimić je 1969. u jednome feljtonu prenio Bučarovo sjećanje prema kojemu je *nogomet* negdje 1893/1894. smislio student slavistike Vjekoslav (Slavko) Rutzner-Radmilović. Riječ se ubrzo udomačila i nadomjestila e. *football* (v. Marković 2012). Budući da je nogomet brzo postajao popularan i raširen sport, počele su ga pratiti dnevne novine, osnovani su prvi klubovi, 1908. prevedena su *Pravila nogometa* i stvar je s *nogometom* bila riješena, on postade kolektivna i konvencionalna riječ (v. Raffaelli 2009).

Rukomet, čini se, ima izravne veze s *nogometom*, tek što se rukomet ni kao riječ ni kao sportska igra kakvu danas znamo nije tako brzo uhvatio. Riječ *nogomet* zabilježena je u tiskanu obliku već 1894. u mjesječniku *Gimnastika*, koji je uređivao Bučar. Deset godina nakon pojave neologizma *nogomet* u svibanjskome je broju mjesječnika *Sokol* 15. 5. 1904. prvi put zabilježena i riječ *rukomet* u značenju sportske igre. Naime Bučar je u trima godištim (1903–1905) u nastavcima objavljujivao članak »Igre za društva i škole« i opisao pedesetak takvih igara.¹ U jedanaestome nastavku opisao je igranje »Rukometa i nogometa«:

¹ Prvo godište *Sokola: Glasila za tjelovježbu* uređivali su A. Hajdanek i F. Hochman još 1878, nakon stanke od 25 godina F. Bučar uredio je 1903–1906. još četiri godišta s podnaslovom *Časopis za promicanje tjelovježbe*.

Broj igrača 20–30. Igralište ima biti na ledini ili na otvorenom tvrdom prostoru. Igralište, koje neka bude što veće, označit ćemo štapići u liku pačetvorine. Kod **rukomet**a razdijelit ćemo igrače na dvije jednake stranke, a svaka stranka izabrat će si vodju. Sprava za igru jest velika, puna lopta sa pričvršćenim remenom za bacanje. Zadaća igre jest baciti loptu na protivničku granicu, što imade dotična stranka zapriječiti. Jedan od stranke A. uzme loptu za remen, zavrti je nekoliko puta, i baci što dalje u protivnički tabor. [...] Čim je lopta bačena, moraju se igrači B. stranke po svom čitavom polju raširiti, te nastojati uloviti loptu u zraku. [...] Igra se može komplikovati na taj način, da se na svakoj granici odrede t. zv. vrata, t. j. u sredini protivničkih pravaca odmjeri se prostor od 4 m, kroz koji onda prostor upravo mora da proleti lopta, da bude zadobljena igra. Ta vrata označe se posebnim štapovima ili motkama. Za svaki slučaj, da se što bolje očuvaju takova vrata, moraju vodje odrediti posebne vratare, koji ne smiju nikada ostaviti vrata, pa makar se igra i na drugim mjestima. (FB: 71)

Primijetimo uz tu prvu zabilježbu riječi *rukomet* sljedeće. Prvo, čini se da ne može biti sumnje u to da je *rukomet* Bučar skovao – ako ga je skovao (v. dalje) – analoški prema riječi *nogomet*. Drugo, to nije rukomet kakav se igra danas, nego neki križanac graničara i bacanja kladiva, doduše kožnata, tj. lopte »sa pričvršćenim remenom za bacanje«, to je igra koja se nj. zove *Schleuderball*, »vitlomet«, »pračkometa«. ² Treće, igra se može »komplikovati« tako da se uspostave *vrata* koja čuvaju posebni *vratari*. Hoće reći, premda je riječ o drugoj sportskoj igri, današnja se terminologija za *golmane* iliti *vratare* polako pomalja, bilo rukometne, bilo nogometne, poslije hokejske, koje već bilo. Četvrto, rečenica s »komplikovanjem« igre ponešto je i sama »komplikovana« na poseban način kojemu ćemo se vratiti u § 4. Peto, u instrumental množine *štapovi* nećemo ulaziti (usp. malo dalje instrumentale *štapovima*, *motkama*), zahtijevao bi pomniji pregled Bučarovih oblika, može biti tiskarska pogreška, a možda je posrijedi autentično miješanje tzv. starih i tzv. novih padežnih oblika, koji su u pojedinih pisaca i govornika početkom 1900-ih još bili konkurentni.

Da je *rukomet* prvi rabio Bučar, da je to bilo 1904. u *Sokolu* te da to nije bio nj. *Handball*, dio je enciklopedijskih natuknica. ³ Prema onomu što se o razvoju današnjega rukometna znade drugačije nije moglo ni biti jer sportska igra preteča današ-

² Zaljubljenici ju još uvijek igraju, zainteresirani ju mogu vidjeti u filmićima na YouTubeu. Bučarovi napisi poslije su preneseni u knjigu koju su priredili F. Bučar i V. Rudolf (1909), dio o rukometu i nogometu providen je fotografijama (str. 127–130), na kojima se također vidi o kojem je sportu riječ.

³ Usp. npr. mrežno izdanje *Hrvatske enciklopedije* (www.enciklopedija.hr: s. v. *rukomet*), *Proleksis* (www.proleksis.lzmk.hr: s. v. *rukomet*) ili stranice Hrvatskoga rukometnoga saveza (www.hrs.hr/povijest), odakle smo crpli osnovne podatke o povijesti rukometna, jednim okom zagledajući englesku *Wikipediju*.

njemu rukometu nastaje u Danskoj na prijelazu 19. i 20. stoljeća, kad se u Češkoj igra slična, i to ženska igra, hazena (češ. *házená*), poslije poznata i u nas, kadšto kao češki rukomet. Tzv. veliki rukomet, koji se igrao na nogometnom igralištu i s većim brojem igrača sa svake strane, popularizira se međunarodno 1920-ih, a tzv. mali rukomet 1930-ih, pa 1938. u Berlinu budu organizirana i prva svjetska prvenstva u obama. Prvu rukometnu utakmicu u Hrvatskoj odigrali su 29. 5. 1930. varaždinski gimnazijalci. U Zagrebu se 1930-ih rukomet igrao na srednjoškolskom igralištu u Klaićevoj. Sve do 1950-ih rukomet u Hrvatskoj veliki je rukomet, koji zamire 1950-ih. Mali rukomet – danas samo rukomet – u Hrvatskoj se igra od 1950.

Prva utakmica u »malom rukometu« odigrana je 24. 2. 1950. između ekipa Metalca i Maksimira u dvorani Velesajma na Savskoj cesti u Zagrebu. (<https://hrs.hr/povijest/>, 24. 12. 2019)

Razvoj sportske igre, zapravo nefilološka tema, samo pokazuje kako paralelno s njime živi jezik, tj. kako riječi mogu mijenjati svoja značenja. Povijesni rječnik kao što je Akademijin kazat će nam da Bučar zapravo nije prvi koji je rabio riječ *rukomet*, već da je ona zabilježena još u hrvatsko-talijansko-latinskome rječniku J. Stullija iz 1806, i samo u njemu (ARj: s. v. *rukomet*, hitac rukom). I to je sve što ARj o *rukometu* piše, premda je XIV. knjiga (od *riječ* do *Simetići*) objavljena 1955. Točno jest da Stulli 1806. ima riječ *rukomet*:

rukomet, eta, m. tiro di mano, manu jactus (Stulli 1806/1987: s. v.)

ali imaju ga i drugi rječnici, tek što oni nisu crpeni za ARj, primjerice 1874. Parčićev:

rukomet, m. tiro di mano lanciata di pietra (dalla mano) (Parčić 1874: s. v.)

Je li Zagrepčanin Bučar za riječ *rukomet* znao pa ju samo primijenio na sportsku igru u kojoj se lopta baca rukom ili ju je iznova skovao ugledajući se na *nogomet*, ne znamo. Ali znamo da je 1904. pisao da se umjesto lopte rukom može bacati i kamen, kao da je čitao Parčića:

Na isti način može se igrati [rukometa], ako zamjenimo loptu teškim kamenom. U tom slučaju treba, da se igrači prije dobro uvježbaju u bacanju kamena s ramena, a iziskuje se od takove igre, razumijeva se, najveća opreznost, da se ne dogodi nesreća. (FB: 71–72)

Kako bilo, spomen *rukometa* nahodimo u *Jutarnjem listu* lipnja 1914, u predvečerje rata. Na Tijelovo je povodom »Dječjega dana« održana u Zagrebu priredba, između ostaloga:

Oko 6 sati nastupile su učenice kr. zem. više djev. škole, smjera kućanskoga, sve u bjelini, te su s modro okićenim lukovima i obručima izvele pod ravnanjem gdjice. Hirschman nekoliko vrlo elegantnih vježbi. Neke su se vježbe elegancijom i gracioznom izvedbom tako svidjele, da su ih morale opetovati. Zanimiv je bio i match u **rukometu**, što su ga održale licejke te su i one nagrađene oduševljenim pljeskom. (JL, 13. 6. 1914)

Kad je povorka, pozdravljena pljeskom i klicanjem – izašla, započe **rukometni** mač licejaka, koji je praćen osobitim zanimanjem, a izvađan vrlo elegantno. (JL, 14. 6. 1914).

O kojem je tu rukometu riječ, nismo sigurni, je li to Bučarov »vitlomet« ili možda hazena, koja se pokazivala na sokolskim sletovima, primjerice u Pragu 9. 6. 1912, što je u *Jutarnjem listu* najavljeno već u veljači: »Nastupa i društvo "Hazena"« (JL, 28. 2. 1912). Deset godina poslije o rukometu, tj. hazeni neobično živo izvještava virovitički tjednik *Virovitičan*. Izdvojiti ćemo nekoliko vijesti o VGŠK-u (»Vegaška«, Virovitički građanski športski klub) iz 1920-ih:

Zatim zaključeno je da se osnuje »**rukometna** lakoatletika i koturaška sekcija«. Pozivaju se stoga gdjice i gospoda, koji žele koju vrst športa izrabiti, da najave svoj pristup kod klubskog tajnika I. g. Vukovića na pošti. (VT, 15. 1. 1922)

Glavna skupština V. G. Š. K. zaključila je, da osim nogometa osnuje još i drugih sekcija kao i n. p. **rukomet**. Pošto su nastali lijepi dani i moglo bi se taj taj **rukomet** početi vježbati, stoga molimo sve dame koje žele i koje se zanimaju za tu granu športa neka se zvole prijaviti kod g. Strengera koji će dati daljne informacije. Jer **rukomet** nije samo koristan za ruke nego se jaća cijelo tijelo. (VT, 5. 3. 1922)

Danas u 4 sata po podne **rukometna** predigra A i B momčadi. U pol 6 sati mladost VGŠK i Slatinska Slavija. (VT, 23. 7. 1922)

U nedelju dne 27. odigrala je **rukometna** sekcije V.G.Š.K. – Viktorija Križevac rezultatom 10:4 za Viroviticu, a predigra Rezerva »Jadran« sa 6 ljudi iz I. momčadi Juniori VGŠK 7:2 za Juniore. Danas polazi I. momčad VGŠK u Daruvar da odigra prijateljsku utakmicu sa Donkom. Danas poslije podne u 4 sata utakmica »Jadran« i »Pitomača« na igralištu V.G.Š.K. (VT, 3. 9. 1922)

Trening **hazene** je u punom jeku. Umoljavam stoga sve igračice koje su u prošloj sezoni igrale, i one koje još nisu igrale, ali koje taj šport

interesira, da se što prije opet prijave, i da otpočnu s redovitim trenin-
gom. Ostale gđice upozoravam, da je svaki trening obligatoran [...] (VT, 22. 4. 1923)

Na istoj zabavi odigrati će **Hazena** utakmicu sa osječkim športskim klubom, koji danas slovi kao prvak Osijeka u **rukometu**, budući je u zadnjih 14 dana tukao Slaviju i gradjanski. Najzanimivija točka ove zabave biti će utakmica između Šk. Omladina i hrv. šk. Vihor. Igrači ovih dvaju klubova sve su mališi izpod 10 godina. (VT, 2. 8. 1925)

Hazena. Kako čujemo, dolazi druge nedelje dobra osječka **rukometna** družina Hajduka u Viroviticu, da odigra utakmicu protiv naših **Hazenašica**. (VT, 11. 7. 1926)

Što se rukometa tiče, vidimo da se trenira, da se igraju utakmice, da utakmice igraju i mališi. Što se terminologije tiče, *trening* je tu, *sezona* je tu, *igra se*, suparnik se *tuče*, *utakmice* mogu biti *prijateljske*. Što se filologije tiče, Daničićevo »islandsko« slovo ⟨đ⟩, uvedeno u Ogledu ARj-a 1878. godine, jedva da se javlja, gotovo iznenađuju *gđice* u vijesti od 22. 4. 1923, potom 1925. i 1926. opet imamo ⟨dj⟩, usp. *gradjanski*, *između*. Tako je i u gospićkome polumjesečniku *Ličkom glasu*, koji 1925. najavljuje hazenaške utakmice:

A da je tomu u istinu tako, najbolje nam svjedoči perfektuirana nogometna i **hazena** utakmica sa gornjim klubom [karlovačka »Olimpija«], o značaju koje netreba naročito govoriti. O **hazena** sportu malo se ili ništa kod nas zna, pak ćemo tomu docnije malo više mjesta posvetiti. Medjutim koga taj lijepi i nada sve korisni ženski sport naročito interesuje, taj će jamačno danas doći na utakmicu. Gosti su u svakom pogledu prvorazredna i fair momčad, o čijim kvalitetama, treba svaki gospićanin sam da se uvjeri. Njihova **hazena** družina, koja djeluje već nekoliko godina, puna je tehničkih finesa, vrlo korisnih po telesni razvitak žene uopšte, (LG, 20. 9. 1925)

Filološka crtica: stare novine uvijek oduševе svojim pravopisnim i jezičnim odabirima. Tako u gospićkima 1925. imamo *korisni* i *korisnih*, imamo *svjedoči*, *lijepi*, *djeluje*, *uvjeri* i *telesni*, najzad kao penicilin za svaku jezikoslovnu doslovnost i u Viroviti i u Gospiću imamo rukometne, tj. hazenaške *momčadi*, premda je riječ o djevojačkome sportu.

Dakle 1920-ih i 1930-ih *rukomet* je zapravo hazena, uglavnom ženska igra slična današnjem rukometu. Vidi se to i prema opisu u rječniku koji smo navikli smatrati srpskim – Bakotićevu:

rukomet, *m., v.* hazena (Bakotić 1936: s. v.)

hazena, *ž.* (od *čehosl.* hazena) vrsta igre sa kožnatom loptom, *v.* **rukomet** (Bakotić 1936: s. v.)

Istodobno u Zagrebu I. Velikanović i N. Andrić prema Dudenovim slikovnim rječnicima objavljuju *Šta je šta* i među igrama loptama imaju – *rukomet*, ne *hazenu* (1938: 256–257).

Ako je vjerovati enciklopedijama, leksikonima i Hrvatskomu rukometnom savezu, veliki rukomet zamire 1950-ih i u svijetu i u nas, dalje će se igrati samo mali rukomet, bilo dvoranski bilo vani. Otada *rukomet* postaje riječ koja znači ono što znači i danas, igru koja se igra rukom 7 protiv 7, na igralištu otprilike malonogometnome.⁴ Naprotiv *nogomet* je ostao veliki nogomet; ako je mali, onda je ili mali nogomet, ili dvoranski nogomet, ili posebna inačica futsal, za koju nismo više kadri smisliti posebno ime. Velikoga rukometa sjećaju se još samo najstariji, a *hazena* je korisna tek u križaljka i kvizovima, premda je svojedobno bila veoma razvijena.⁵ Rukomet je u dvadesetak godina od pojave u nas toliko napredovao da je Jugoslavija 1972. postala olimpijski pobjednik (München, prve Igre s malorukometnim, tj. rukometnim turnirom). Branio je Abas Arslanagić, koji je 1969. revolucionirao branjenje sedmeraca tako što je počeo više izlaziti s vrata (do 2 metra) i podizati ruke iznad glave (u osnovnome stavu ruke su podignute do visine glave) te se poslije Münchena prisjetio ovako:

Sigurno je najvrjednija potvrda u finalu Olimpijskog rukometnog turnira, 1972. u Minhenu kada je reprezentacija Jugoslavije osvojila zlatnu medalju u borbi s reprezentacijom Čehoslovačke i kada sam od šest dosuđenih sedmeraca obranio pet. (Arslanagić 1979: 72, 75)

Jugoslavija je olimpijsko zlato ponovo osvojila 1984. (Los Angeles; i muškarci i žene bili su zlatni),⁶ brončana je bila 1988. (Seoul). Hrvatska je olimpijski pobjednik u rukometu postala također dvaput – 1996. (Atlanta) i 2004. (Atena), brončana je bila 2012. (London).

⁴ Naravno da se pomak značenja riječi *rukomet* nije dogodio preko noći, jedno je vrijeme ona zacijelo značila barem dvije slične igre loptom. Riječ je o promjenama u značenju koje imaju veze s promjenom predmeta. V. o tome više kod Raffaelli (2009, osobito poglavlje 5), gdje je dan lijep pregled čimbenika semantičkih promjena.

⁵ Jugoslavija je na prvome svjetskom prvenstvu bila druga (1930), na drugome prva (1934) (*Sportski leksikon*: s. v. *hazena*), doduše 1934. igrala se samo utakmica s Čehoslovačkom.

⁶ Na turniru zbog bojkota nisu sudjelovale zemlje Istočnoga bloka, koje su tako uzvratile na bojkot zapadnih zemalja zbog sovjetske invazije Afganistana četiri godine prije (Moskva, 1980).

3. Doba

Imenica srednjega roda *doba* neobična je u hrvatskome s dvaju razloga. Prvo, jedina je imenica srednjega roda koja završava na *a*, tj. kojoj je flektivni morf u nominativu jednine *-a*, što onda vrijedi i za njezine izvedenice *nedoba*, *pradoba*, *međudoba*. Drugo, njezina sklonjivost kroz čitavu a-paradigmu relativno je nova pojava, vjerojatno dvadesetostoljetna. Recimo odmah da se ta sklonjivost u jedninskome dijelu paradigme očituje samo u DLI, u NGAV oblik je *doba*, bila imenica sklonjiva ili ne. U ovome ćemo odjeljku vidjeti kako s njome stvari stoje u crticama *Bihać i Bihaćka krajina* R. Lopašića (1890).

Nakon što mu je Đ. Daničić 1878. udario temelje i obradio I. knjigu, a M. Valjavec poslije Daničićeve smrti dovršio slova Č i Ć, *Rječnik JAZU* uzeo je od 1883. do 1907. obrađivati P. Budmani te mu je u II. knjizi (1884–1886) dopala i imenica *dōba* (ARj: s. v.). Budmani pod (I) ima srednji rod, piše da »ne mijenja se po padežima«, dolazi od 14. stoljeća kod svih štokavaca, nerijetko i čakavaca, upotrebljava se »samo u nom., gen., acc. jednine i množine«. Veli da bi se moglo čuti i u vokativu, ali da »nema potvrde kod pisaca«. Jedinu lokativnu potvrdu nalazi u novije doba u Karadžićevu rječniku (*žena na tom doba*). Najzad veli da »kod genitiva stoji obično i atribut u genitivu; na nekijem mjestima iza prijedloga *do, od, oko* stoji i atribut nepromijenjen (uprav u acc.)«. Pod (II) Budmani ima ženski rod, kaže da dolazi od 15. stoljeća, ali samo u čakavaca, a u štokavaca samo u dvojice slavonskih pisaca iz 18. stoljeća. Dodaje međutim da dolazi u rječnicima I. Belostenca, A. Jambrešića i J. Voltiggia. Danih je potvrda daleko manje nego za srednji rod, tj. nesklonjivo *doba*.

Četvrti obrađivač Akademijina rječnika bit će T. Maretić, koji u prvom izdanju svoje gramatike *dōba* obrađuje među imenicama »koje se ne sklanjaju« (1899: 182), poput *pol, podrug i ljubi*. Za *dōba* piše da »slaže se kao riječ srednjega roda, ali se ne sklanja«, usp. *gluho doba, u ovo doba godine, u svaka doba godišta, žena na tom doba* (tj. kad ima roditi), a često se, dodaje, ne sklanja ni pokazna zamjenica koja uz nju stoji, usp. *od ono doba, do to doba*. Veli još Maretić da je u drugim padežima dobro tu riječ zamijeniti riječju *vrijeme*. Gotovo navlas isto kao Maretić u svojoj gramatici piše Florschütz (1916: 40).

Tako dakle leksikografi i gramatikografi pisahu na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Evo što nalazimo u pisca Lopašića (1890). Imajmo pritom na umu da u Lopašićevu jeziku i pravopisu ne nalazimo odlika koje se u kroatistici zovu »vukovskima«, nego za razliku od P. Budmanija i T. Maretića imamo tzv. stare padežne oblike u DLI množine (npr. Dmn. *pojediniim uvaženim ličnostim, starim hrvatskim plemićem*, Lmn. *u onih prijedjelih*, Imn. *sa sadanjimi prilikami*) te stari, »korijenski« pravopis naslijeđen od zagrebačke filološke škole. Međutim što se imenice *doba* tiče, u Lopašića je onako kako je u Budmanija i Maretića. Upotrijebio ju je Lopašić (1890) otprilike 150 puta – uvijek u srednjem rodu i uvijek u obliku *doba*, dakle u njega ne

nahodimo ni oblik *dobu*, ni oblik *dobom*, ni bilo koji množinski oblik. Tek jednom *doba* je u ženskome rodu i sklonjiva, i to u prijepisu čakavskoga glagoljičkoga pisma bihaćkih vojnika svojemu kapetanu iz 1573. o okupljanju turske vojske i opasnosti od napada:

A ča smo godi do se **dobe** za takovo dugovane govorili, to smo krivo govorili, zač nisu Turci pod nas došli, ali se kruto po vsakih bilizih nadiemo, da će nam vse sada na istinu doiti. (RL₉₀: 306)

Dakle upravo onako kako bismo očekivali prema Budmanijevu opisu (ARj: s. v. *doba*, II), ali suprotno onomu kako se te imenice u zagrebačkoj jezičnoj kakofoniji svojega djetinjstva na prijelazu 19. i 20. stoljeća 1942. zbijeno prisjetio M. Krleža (Zagreb, 1893–Zagreb, 1981):

Doba je bilo ženskog roda: »U dobi kada je vladalo ugarsko dvokralje, Ivan Zapolja okruni se krunom ugarskom.« »Doboslov« je bio kronolog, a »dobnjak na hipe i na časke u špagu Fileas Fogga kucao je mjeroslovno točno.« (MK: 85)

3.1. Nominativ. Od 150 potvrda imenice *doba* u Lopašića je (1890) samo jedna nominativna:

Nastalo je **doba** najljućeg malog rata i pustolovstva pod četovodstvom čuvenoga Mustaj-bega ličkoga i Buljuk-paše Hrnjice Kladuškoga. (RL₉₀: 28)

Množinskih oblika, rekosmo već, ne nahodimo, dakle ništa poput *koja su doba?* 'koje je vrijeme, koliko je sati', što je među južnim štokavcima i danas živo.

3.2. Akuzativ. Jedna je potvrda besprijedložnoga vremenskog akuzativa:

Ovi su konjanici **jedno doba** vojevali oko Bišća ća do Udbine, Srba i Unca, (RL₉₀: 69)

Prijedložni akuzativ daleko je najčešća konstrukcija imenice *doba* u Lopašića (1890), s nekih 108 potvrda, od toga 84 *u doba*, 24 *za doba* (podsjećamo, potvrda za imenicu *doba* ukupno je oko 150). Konstrukcija *u doba*, naravno, zbog nominativno-akuzativnoga sinkretizma ne govori izravno o nesklonjivosti imenice *doba*, ali neizravno govori o izbjegavanju lokativne konstrukcije i oblika. Lokativne konstrukcije *u dobu* u Lopašića nema (1890). Evo tek nekoliko primjera najfrekventnije konstrukcije:

Ne sežući **u doba** narodnih hrvatskih banova i kraljeva, dok je bio narodni i državni život između Hrvatske i Bosne gotovo istovjetan, (RL₉₀: VIII)

Toga Turci, **u to doba** ljuto napastovani od banske i Karlovačke kraji-
ne, izvesti ne mogoše, (RL₉₀: 11)

ali **u starije doba**, dok nije naša kraljevina provalom Turaka raztoče-
na, bilo je takovih slobodnih obćina mnogo više. Već **u doba** kraljeva
hrvatskih spominje se dvanaest slobodnih plemena, (RL₉₀: 16)

Okolica oko Bišća bila je **u staro doba** dobro napučena i obradjena.
(RL₉₀: 58)

U isto doba popravljeni su na novo zidovi i bedemi gradski, podi-
gnute su požarom postradale zgrade manastira, velikoga spremišta i
gradske oružane. Bile su opet **u ovo doba** nastale tužbe, da pojedini
Bišćani prijateljuju s Turci, (RL₉₀: 83)

U novije doba podignuto je u Krupi nekoliko ljepših i udobnijih
kuća, (RL₉₀: 198)

jamačno je Ripač već stajao **u rimsko doba**. (RL₉₀: 264)

Ponovimo, pluralnog oblika u Lopašića (1890) nema. Spominje ga Budmani
(ARj: s. v. *doba*), primjerice *u ta doba*, što ćemo i danas čuti kod južnih štokavaca.

Konstrukcija *za doba* pojavljuje se u Lopašića (1890) s trima značenjima. Prvo,
sa značenjem namjene:

Podatke **za novije (tursko) doba** pocrpoh iz arhivskih spisa ratnoga i
komorskoga arhiva u Beču, (RL₉₀: V–VI)

Jezuita Stjepan Glavač, koji je g. 1673. sastavio najbolji zemljovid Hr-
vatske **za starije doba**, zabilježio je za Bihać: »olim metropolis Croa-
tia« . (RL₉₀: 53)

dok **za kasnije doba** ima u ovoj knjizi sličnih primjera kod poviesti
pojedinih krajiških gradova (Krupe i Ostrožca). (RL₉₀: 293)

Drugo, sa značenjem 'u vrijeme, za trajanja', kad je praćena genitivnim atribu-
tom:

Silni knezovi Krbavski bili su još **za doba** posljednjega potomka slav-
ne te obitelji bana Ivana Karlovića, vlasnici Krupe, (RL₉₀: 17)

Ni jedno mjesto ne spominje se **za doba** maloga rata između Turske i
Hrvatske toliko, koliko Kladuša. (RL₉₀: 177)

Karlović je bio **za prvo doba** obsade daleko od Mutnika u gornjoj Hr-
vatskoj (RL₉₀: 226)

Nekako je na pola puta između namjene i vremenskoga značenja ova konstruk-
cija:

Hrvoje Vukčić g. 1398. bio prodro čak i u Dubičku županiju, pa **za
neko doba** pače i u Bišću smjestio bio vojnu posadu, (RL₉₀: 1–2)

Treće, četiri puta konstrukciju *za doba* nahodimo u značenju ‘navrijeme, kad je prigoda’:

Mjeseca listopada g. 1577. osvoje Turci takodjer znameniti grad i trg opatije Topuske Sračicu, a u isto doba udario je bio Kapidži-paša na lievom turskom krilu sa velikom turskom vojskom na grad i župu Smrčković (izmedju Vojnića, Klokoča i Veljuna), ugrabiv veliko mnoštvo marve, dok se ljudstvo sakrilo još **za doba** u grad. (RL₉₀: 22)
Ele to je začuo još **za doba** kapetan Juraj Križanić, silan krajiški junak i osnivatelj današnjega Križanić-turnja kod Karlovca, te je zapriečio nesreću. (RL₉₀: 26)

Mjeseca srpnja g. 1528. prikupi se kod Bišća turska vojska, koja kasnije prodre ća u Kranjsku. O toj vojsci i prietećoj pogibli izviestiše **za doba** u Ljubljanu ban Ivan Karlović, knez Vuk Frankopan i kapetan Bihaćki Erazmo Turn. (RL₉₀: 69)

ali na sreću opazi **za doba** tursku vojsku porkulab Sokolački te je iz grada dozvaao narod, da se zakloni u zidine gradske. (RL₉₀: 275)

Donijeli smo sve četiri potvrde jer u Budmanija te konstrukcije s tim značenjem nema, premda je *za doba* navedeno značenje ‘opportunitas, occasio’ (usp. ARj: s. v. *doba*, I, e), a Skok će reći da »izvedenice i posuđenice dokazuju da je osnovno značenje [imenice *doba*] bilo “ono što je prikladno → pravo vrijeme, pravi oblik” « (1971–1974: s. v. *dob*), usp. npr. h. (*s*)*podoba*, (*s*)*podoban*, *nepodopština*. Lopašić je (1890) s tim značenjem u takvoj konstrukciji samo jednom upotrijebio imenicu *vrijeme*:

Pomoć je tada od Kranjske i Štajerske **za vremena** prispjela i Bihać se održa. (RL₉₀: 72)

3.3. Genitiv. Četiri se puta u Lopašića (1890) javlja besprijedložni kvalitativno-vremenski genitiv dobi, kako ga zovu Silić i Pranjković (2005: 203), u ovim rečenicama:

Pisci, koji su o događajih **ovoga doba** u Hrvatskoj što bilježili, kao što su: (RL₉₀: 84)

Na pismene spomenike **starijega doba**, koji se tiču Brekovice, nigdje se nije naišlo. (RL₉₀: 124–125)

Nekoja Buševička mjesta **onoga doba** postoje i danas, te su dielom i na zemljovidu naznačena, (RL₉₀: 135)

To je bio vrlo uvažan i znamenit čovjek **svojega doba**. (RL₉₀: 230)

Primijetimo da se pridjevski atribut uz imenicu sklanja, bio on zamjenica ili pridjev.

Četiri su vrste genitivne konstrukcije s prijedlozima: *od doba* (23 potvrde), *do doba* (8 potvrda), *iz doba* (4 potvrde), *iza doba* (1 potvrda). Baš kako su opisali Budmani (ARj; s. v. *doba*) i Maretić (1899: 182), kad je riječ o prijedlozima *od* i *do*, zamjenica se kao atribut neće sklanjati, u Lopašića (1890) nijednom:

Ali **od doba** Omer-paše Bužim je u svakom obziru nazadovao, (RL₉₀: 142)

Od to doba nije bilo u Bišću kroz više godina ni popa ni fratra. (RL₉₀: 57)

Od ovo doba poznaje poviest Bužima i narodna predaja, koja se održala medju Bužimski muhamedovci. (RL₉₀: 147)

Peći su **do doba** Omer-paše držali bezi Beširevići. (RL₉₀: 248)

Ako Kreščički plemići niesu već **do to doba** bili sretni u izboru starješine, a ono su još gore pogodili, izabravši g. 1547. starješinom bana Nikolu Zrinskoga. (RL₉₀: 255)

Pridjev naprotiv hoće:

počev **od pradavnoga broncenoga doba**, pa sve do dospjetka turskoga gospodstva! (RL₉₀: 119)

Do novijega doba držali su gotovo sve zemlje muhamedovci, bezi, age i slobodni posjednici, (RL₉₀: 39–40)

Zanimljivo je da u postumno objavljenim crticama *Oko Kupe i Korane* (1895), koje je dopunio onda mladahni povjesničar Emilij Laszowski (Brlog kod Ozlja, 1868–Zagreb, 1949), među desetak potvrda konstrukcija *od doba* i *do doba* s pokaznim zamjenicama u trima slučajevima zamjenicu nahodimo sklonjenu:

Valja upravo reći, da su naši spomenici u Krajini većim dielom postradali **od onoga doba**, od kako ih je naša vlast od Turaka opet zadobila, (RL₉₅: 101)

Od tog doba zove se ono zemljište Županovim grobom. (RL₉₅: 179)

Od onog doba kad je Nikola kupio Ozalj, počese podložnici ribnički i ozaljski uzkraćivati kaptolu zagrebačkomu dužnu desetinu. (RL₉₅: 234)

Prema sadržaju knjige, u kojemu je zvjezdicama istaknuto koja je poglavlja Laszowski napisao ili dopunio, druge dvije nedvojbeno su njegove, prema čemu zaključujemo da ni prvu možda nije zapisao Lopašić, koji, čini se, 1895. u *od doba* nije sklanjao ni zamjenicu *koji*:

ali grad i platno sve se većma ruši, pa će zub vremema **do koje doba** sve uništiti. (RL₉₅: 52)

Kad je međutim riječ o prijedlozima *iz* i *iza*, koliko se prema malobrojnim potvrđama može zaključiti, Lopašić uz *doba* 1890. i 1895. sklanja i zamjenicu i pridjev:

grad Bihać – kojega lik nam **iz ovoga doba** priložena slika pokazuje – iza borbe i obrane od stotine i još više godina pokloni polumjesecu. (RL₉₀: 85)

U ogradi je uzidan komad grba sa likom ptice i takodjer komad sarkofaga, možebiti **iz rimskoga doba**. (RL₉₀: 120)

Ne ima sumnje, da se **iza toga doba** naseliše Kladuški knezovi u okolini Zagrebačkoj, (RL₉₀: 186)

Imali smo takodjer koloriranu sličicu Belaja **iz posljednjega doba**, dok je postojao, ali ju izručismo prije mnogo godina pokojnomu Ivanu Kukuljeviću. (RL₉₅: 44)

3.4. Prema sklonjivosti. Dat ćemo još samo pregled promjena u opisu imenice *doba* u važnijim dvadesetostoljetnim hrvatskim priručnicima. Znakovito je da Maretić još 1924. u *Savjetniku* piše da imenica *doba* »ima samo taj oblik«, da »provincijalizam je uzimati riječ *doba* kao imenicu ženskoga roda i sklanjati je«, da se u DLI »mjesto nje ima upotrijebiti druga koja sinonimna imenica« (1924: s. v.), eda bi onda 1931. u drugom izdanju svoje gramatike doradio opis, izbacio savjet o zamjeni imenicom *vrijeme* u pojedinim padežima te dodao:

Ne znam, dali se riječ *doba* gdje u narodu sklanja, ali je sklanjaju gdje koji pisci. (Maretić 1931: 155)

Primjeri su mu *priliči li to njegovu dobu?* (dativ), *o starom dobu, u prvom dobu djevojaštva, u dobu naše pripovetke* (lokativ), *ne kužite se našim strašnim nevaljalim dobom* (instrumental). Pisci o kojima je riječ jesu srpski, M. Milićević i M. Šapčanin, koje Maretić u predgovoru spominje među nekolicinom onih koji »dobro znadu naš jezik i dobro njim pišu, a nisu upotrijebljeni za prvo izdanje« (1931: 3).⁷ Stoga smo više iz znatiželje pretražili ima li što u 22 knjigama sabranih djela hrvatskoga pisca A. G. Matoša (Tovarnik, 1873–Zagreb, 1914) i utvrdili da se doslovno na prste jedne ruke mogu prebrojiti lokativi srednjega roda *dobu*, počesto vezani uz ime *Novo doba*, da dativa *dobu* nema nikako, a da instrumental srednjega roda *dobom*, zanimljivo, Matoš ima samo kad citira srpskoga pjesnika S. Pandurovića (*živim svojim davnim dobom*, AGM, IV: 190) i bosansko-hercegovačkoga J. Šantića

⁷ Kratka poveznica s § 2: Šabac nije samo rodno mjesto pisca Milorada Popovića Šapčanina nego i sjedište rukometnoga kluba »Metaloplastika«, svojevrsnoga *dream teama* koji je 1980-ih žario i palio Jugoslavijom i Europom. Branio je hrvatski vratar Mirko Bašić. Jedno vrijeme trener je bio Abas Arslanagić.

(*umoren [...] doboom očajnim našim*, AGM, VIII: 205). Ne izvlačimo iz toga nika-kve posebne zaključke, tek konstatiramo kako jest. Kao što smo gore konstatirali da je E. Laszowski, 33 godine mlađi od R. Lopašića, 1890-ih sklanjao pokazne zamje-nice kad *doba* dolazi uz prijedloge *od* i *do*. Usput podsjećamo na Krležinu tvrdnju da je Matoš »stvorio svoj vlastiti postšenoinski stil, osvježen masom turcizama i beogradizama « (MK: 88), koja za *doba* ne bi vrijedjela.

Savjet koji je Maretić izbacio (1931) zadržali su u svojoj gramatici Brabec, Hra-ste i Živković: »Imenicu *doba* možemo zamijeniti imenicom *vrijeme*, koja ima jednako značenje, a promjenjiva je« (1961: 64), drugim riječima: *dōba* je nepromjenljiva imenica, kao i *pōdne*. Težak i Babić imenicu *doba* nisu spomenuli (1966). Tzv. plava gramatika u prvom je izdanju jasna: imenica *dōba* »redovno se upotrebljava u NAV, a rjeđe u ostalim padežima«, pa su dani oblici Ljd. *dobu*, Ijd. *dobom*, DLI mn. *dobima* (Barić i dr. 1979: 89). Formulu »NAV« u toj gramatici ne treba baš shvatiti ozbiljno, ona je tek formula sinkretizma padeža, o vokativnim oblicima već je Budmani rekao svoje, o čemu je gore bilo riječi (usp. ARj: s. v. *doba*). Isti opis imenice *doba* dan je u drugom izdanju (Barić i dr. 1990: 83), najzad u tzv. sivom izdanju, s time da je – važno – napokon barem u zagradi dodan dugi naglasak:

Imenica *dōba* (i *dōba*) jedina je imenica srednjeg roda koja završava na -a. (Barić i dr. 1995: 144)

Pažljiviji je čitatelj primijetio da je dosad bilježeni naglasak bio kratak, tek od 1990-ih gramatike počinju bilježiti realniji dug naglasak. Tako je i Raguž stavio oba (1997: 23, 42–43). Silić i Pranjković (2005) nemaju posebnih napomena o imenici *doba*, ali možemo iz prve ruke potvrditi da je 1990-ih J. Silić na fakultet-skim predavanjima govorio o nepromjenljivoj imenici *dōba*, ne *dōba*. Kratkosilazni je naglasak zabilježen i u morfologiji Akademijine gramatike, gdje još stoji da je imenica »obično nepromjenljiva« (među primjerima je i lokativni *po tom doba*), ali da je kao takva »osamljena i nespretna« pa da se susreću i oblici *u tom dobu*, *s tim doboom* (Babić i dr. 1991: 529). Najzad u toj su gramatici konačno spomenute i imenice *pradoba* i *međudoba* (čini nam se, rjeđa od *međudobi*). Anić dugi naglasak bilježi od drugog izdanja svojega rječnika (1994, 1998: s. v. *dōba*), s time da je u DL ostavljen kratki (*dōbu*), u prvom izdanju bio je kratki (1991: s. v. *dōba*). Danas na njegovoj mrežnoj inačici imamo dugi naglasak u cijeloj paradigmati (HJP: s. v. *dōba*, DL *dōbu*). Drugi suvremeni hrvatski jednojezičnik ima alternativno – *dōba* (*dōba*) (RHJ 2000: s. v.).

3.5. Epilog. Gdje smo danas? – Najkraće moguće rečeno, Hrvatski mrežni korpus (hrWaC, pregled 24. 12. 2019), koji pretražuje internetske stranice, danas bez problema izbacuje više od 7000 oblika *dobu*, više od 700 oblika *dobom* te više od 1200 oblika *dobima*. Dakako da oni mogu biti i ženskoga roda, ali uvid u korpus

pokazuje da srednjega ima sasvim dovoljno da se ne može više reći da je *doba* nepromjenljiva hrvatska imenica.⁸ Stoga je ono što je o imenicama srednjega roda 2007. rečeno u novom izdanju Akademijine gramatike:

Nastavak *-a* ima imenica *doba* koja tako glasi i u NAV, a starije gramatike su ju proglašavale nesklonjivom. (Babić i dr. 2007: 358)

načelno točno, tek što ne bismo rekli da su ju starije gramatike samo »proglašavale nesklonjivom«, nego je ona to očito u dobroj mjeri i bila, a stari su gramatičari, ponajprije Maretić (1899, 1931), samo dobro opisivali stanje. Dana je sad u Akademijinoj gramatici i čitava paradigma, ali naglasak je ostao *dōba* (Babić i dr. 2007: 374). Zanimljivo, korpusi pokazuju da za vremensko značenje u konstrukciji s prijedlogom *u* ipak i dalje apsolutno i debelo preteže akuzativ *u doba* nad lokativom *u dobu*. To se tek donekle može objasniti značenjem tih konstrukcija jer akuzativna podrazumijeva ponovljivost vremenskog odsječka, a lokativna ograničenost (usp. Silić i Pranjković 2005: 227, 233), pa ipak se i za vrijeme unutar granica odsječka pretežno rabi oblik *u doba*, tako primjerice *u doba komunizma*, *u doba kolere*, *u doba hladnoga rata*, *u doba krize*, *u doba pandemije virusa* i sl. Hrvatski nacionalni korpus daje izrazito malo potvrda za konstrukcije poput *živimo u dobu biotehnološke znanosti*, *u dobu krize*, *u dobu urušavanja vrijednosti* (HNK, pregled 24. 4. 2020).

4. Ponovljeni antecedent

Riječ je jednostavno o antecedentu koji se antecedent ponavlja u atributnoj relativnoj rečenici. Kao u prethodnoj rečenici, koja je rečenica ogledna, kao što je i ova. Ne baš istu, ali veoma sličnu rečenicu 1890. nahodimo u uvodu *Bihaća i Bihačke krajine*:

Trgovina se krajiška usredotočila u novije vrijeme osobito u Bišću, u Krupi i u Novom, **koja mjesta** očevidno napreduju. (RL₉₀: 6)

Lopašić tu dakle antecedente koji su imena (*Bihać*, *Krupa* i *Novi*) ponavlja u relativnoj rečenici općom imenicom (*mjesta*). Godine 1895. već na prvim stranicama crtica *Oko Kupe i Korane* nahodimo veoma sličnu rečenicu:

Ništa bolje nije ni oko Severina, gdje je krš obrasao crnogoricom, bukvom i hrastom, **koja potonja dva drva** zapremaju veći dio Petrove gore. (RL₉₅: 4–5)

⁸ Stanje na Hrvatskome nacionalnom korpusu (HNK, pregled 24. 4. 2020) bilo je ovakvo: 477 pojavnica oblika *dobu*, 45 oblika *dobom*, 80 oblika *dobima* (prosina 2019. i siječnja 2020. pregled HNK-a bio je nedostupan).

Tu su sad pojedinačne vrste (*bukva* i *hrast*) ponovljene nadređenim pojmom (*dva drva*). Najzad na savršen primjer takve rečenice upozorili smo u § 2, naime 1904. F. Bučar piše:

Igra se može komplikovati na taj način, da se na svakoj granici odrede t. zv. vrata, t. j. u sredini protivničkih pravaca odmjeri se **prostor** od 4 m, **kroz koji** onda **prostor** upravo mora da proleti lopta, da bude zadobljena igra. (FB: 71)

Antecedent je (*prostor*) ponavljen u relativnoj rečenici. Pisac ovoga rada nailazio je i nailazi na takve rečenice, zanimljive su mu kao odklon u biraniji ili formalniji jezik (ili mu se tako prema izvornogovorničkom osjećaju na prvu loptu čini), kadšto ih piše i govori. Koliko znamo, samo je Kordić o njima dala relevantne obavijesti (1995: 110–112).⁹ Naum nam nije dati im potpun opis, nego tek još jednom upozoriti na njih i vidjeti koji im se tipovi javljaju u R. Lopašića. Zanimarito ćemo pritom mogući doprinos E. Laszowskoga iz 1895. jer nam je on ovdje nevažan (možemo samo reći da takvih rečenica ima i u njegovim poglavljima, uzet ćemo ih skupa s Lopašićevima) te promotriti samo rečenice s veznikom *koji*.¹⁰

Među stotinama i stotinama relativnih rečenica s veznikom *koji* Lopašić u četirima pregledanim knjigama ima 86 rečenica s ovako ili onako ponovljenim antecedentom – 47 u *Karlovcu* (1879), 7 u knjižici *Žumberak* (1881), 14 u *Bibaču i Bihačkoj krajini* (1890) te 18 u *Oko Kupe i Korane* (1895). Rečenice su redovito nerestriktivnoga tipa.¹¹ Dade im se razlučiti nekoliko podvrsta, koje se opet mogu okupiti u dvije osnovne – one u kojima se antecedent na neki način parafrazira drugim leksemom (takvih je mnogo više, 78) te one u kojima je on doslovno ponavljen, što i jest drastičan slučaj o kojemu govorimo (takvih je 8).

Prvo, rečenice koje se odnose na posljednji član para ili nabrojenoga niza u glavnoj rečenici. Takvih je primjera 20. Za razrješavanje moguće dvosmislenosti pisac se služi deiksama *potonji* ili *posljednji* (usp. gore primjer sa *potonja dva drva*):

⁹ Gramatike ih ne spominju, svakako ne treći, drastičan, Bučarov tip – Maretićeva (1899, 1931), Katičićeva (1986), Silićeva i Pranjakovićeva (2005). Nema ih ni Musić (1899). Prema opaskama koje daje Kordić (1995: 112) dade se zaključiti da ih je primijetio i opisao i američki slavist W. Browne 1986. Veoma kratku napomenu o njima dali su Belaj i Tanacković Faletar (2020: 341, poglavlje »Neraščlanjene postmodifikacijske relativne klauze«), koji imaju primjer *Svojim su ih izvještajem doveli u vrlo neugodnu situaciju, koja bi situacija mogla imati ozbiljnih posljedica* i konstatiraju da su takve rečenice »svojevrsne prije svega administrativnom stilu«.

¹⁰ Da je *koji* prototip hrvatski relativni veznik, intuitivno je, k tomu statistički pokazano u Kordić (1995). Nismo pregledavali rečenice s drugim veznicima, primjerice s *kakav*, upravo *kakov*. Jasno, kod rečenica s veznikom *što* i kosim padežom antecedent se ličnom zamjenicom *mora* ponoviti.

¹¹ Inače ne moraju to nužno biti, primjerice ako je demonstrativ dio antecedentske imeničke skupine u glavnoj rečenici (v. Kordić 1995: 112) ili ako glase kao rečenica kojom smo započeli ovo poglavlje.

Karlovac stoji na poluotoku, što ga više suticaja svoga sačinjavaju rieke Kupa i Korana, **u koju se posljednju** ulieva nedaleko od grada izpod Tornja i Mrežnica. (RL₇₉: 101)

pozove na kraljevski dvor dva svoja brata Egberta, biskupa u Babenbergu i Bertolda, **kojega posljednjega** kralj imenova arcibiskupom Kaločkim (RL₈₁: 14)

zavrže se oko god. 1340. pravda medju poznatim ljetopiscem Ivanom, arcidjonom Goričkim, i biskupi Krbavskimi Franjom i Radoslavom, **koji su potonji** priedjele Kladuške za svoju biskupiju svojatali, (RL₉₀: 183)

Tako se porode pravde, a bogme i krvavi okršaji izmedju dva možna roda Frankopana i Babonić-Blagajskih, **koji su potonji** Krupu kao imanje svojih rodjaka bili posjeli. (RL₉₀: 204)

Osim župne crkve postojale su već god. 1558. još dvie zidane crkve sv. Marka u plemićkim Stativama i sv. Kralja u Dubravcima, **koja posljednja** bila je od godine 1518. valjda uslied turskoga četovanja opustjela. (RL₉₅: 183)

Drugo, rečenice u kojima se antecedent (imenica ili veća imenička konstrukcija) ponavlja i počesto poopćuje drugim leksemom, čime se u tekst uvodi nova ili dodatna obavijest o njemu, ili barem ona koja se ne podrazumijeva iz glavne. Takvih je primjera 58:

God. 1585. odpočela je gradnja na mostu kupskom, **pri kojem poslu** radili su težaci iz prekokupskih strana pod nadzorom županijskoga sudca Andrije Despotovića, (RL₇₉: 27)

Prvi put porodi se požar mjeseca ožujka 1585., **kojom prigodom** postrada 14 kuća. (RL₇₉: 32)

tim nesnosnija bila je za Hrvatsku zabrana slobodna uvoza i prodaje soli i duhana, pak biljegovina, **na koje daće** nisu bili Hrvati priučeni. (RL₇₉: 82)

God. 1578. zapovjedao je jur senjskim uskokom, **u kojoj službi** ostao je sve do konca god. 1593., (RL₇₉: 182)

Mjerilo se je na dubovački kupljenik (metreta, quarta Dubovacensis), **koja je mjera** vladala još šestnaestoga vieka u Steničnjaku i u Posavini, naročito u Sisku. (RL₇₉: 231)

Kažu, da još i danas ima u Lužicah Predojevića, hriščana, koji ne bijahu nikada kmetovi, već slobodni posjednici zemalja, **koja povlast** da potječe od Hasana. (RL₉₀: 86)

Ivan Herendić nešto kasnije istomu knezu Bernardinu Frankopanu za jednoga konja na četrdeset godina, **iza kojega vremena** morat će Fran-

kopan založeni dio grada bez odkupnine vratiti. (RL₉₅: 175)

U povjesti hrvatskoj spominje se Petrova gora jur od davnih vremena kao Petrov gvozd, **koje je ime** bilo još koncem 16. vieka običajno.

(RL₉₅: 222)

Dielovi Steničnjaka budu procijenjeni na 198.173 fl., **koju je svotu** valjalo po rezoluciji cesara Josipa II. od 26. aprila g. 1783. naknaditi banatskim dobrima, (RL₉₅: 292)

Među njima dadu se u podskupinu izdvojiti one s hiperonimom imenâ iz glavne rečenice. Redovito je riječ o imanjima, selima, mjestima, gradovima (usp. gore primjer sa *koja mjesta*):

Izim Dubovca dopadoše sada generalom i Svarča i Zvečaj, **koja su dobra** upravljana skupno na korist njihovu sve do dobe reforma, (RL₇₉: 238)

U darovnici vojvode Ulrika od g. 1255. spominje se pako medju darovanimi posjedi selo Osridek polag Priseke, **koja dva sela** i danas obstoje na sjevero-zapadnoj strani Žumbrka. (RL₈₁: 22)

Neki Gašpar Križančić de Bihać bio je koncem šestnaestoga vieka vlastelin u Podbrežju kod Ozlja, **koje imanje** bješe kupio od Gregorijana ca s dozvolom kneza Jurja Zrinskoga. (RL₉₀: 95)

Knez Nikola Frankopan živio je još g. 1575. i to ponajviše u Črnomlju, **koji su grad** Trzački knezovi oko polovice šestnaestoga vieka zadobili. (RL₉₀: 289)

Bit će tu analogija sa postankom imena Steničnjaka i Stenjevca, **na kojim mjestima** ima takodjer tragova rimskih naselbina. (RL₉₅: 126)

Imena u glavnoj rečenici prema imenicama *imanje*, *mjesto*, *grad* i sl. jesu apozitivi (usp. Marković 2008). Kad pisac hiperonimnu imenicu iskaže u glavnoj rečenici, u relativnoj ga ne iskazuje, što pokazuje osviještenu pravilnost u konstruiranju rečenica:

Katolički župnik prebiva počev od g. 1855. pa sve do danas na brdu Križu **kod sela** Žegara, **koje je** [ø] za posljednje krajiške bune posve izgorjelo. (RL₉₀: 39)

Izgubivši Budački zavičajni grad živjeli su u napried u Šišljaviću i **na imanjima** u Jegjudovcu (Rakitju) i u Gjurgjekovcu, **koja im** [ø] bješe kralj Rudolfo g. 1579. podielio. (RL₉₅: 97)

Konačno tu su slučajevi koji su na korak do treće podvrste jer se u njima antecedent ponavlja bilo bliskoznačnicom (*ime* i *naziv*, *obitelj* i *porodica*) bilo istokorjenim oblicima različitih vrsta riječi (*vjeran* i *vjera*, *uplivati* i *upliv*, *uvesti* i *uvod*):

Doseljenici iz Bosne bili oni pravoslavni i i katolici, poznati su samo pod **imenom** vlah, **koj naziv** zavlada sedamnaestoga vieka obćenito za sve doseljenike iz Turske. (RL₇₉: 142)

Uskoci obećase u toj molbi, da će biti vazda **vierni** kapetanu i carskoj vladi, **koju vjeru** da posvjedočiše time, što su odbili ponude knezova Zrinskih i Frankopana, koji jih htjedoše za se predobiti. (RL₇₉: 145)

Od ovo doba počimlje Herberstein sve to možnije **uplivati** u javni život Hrvatske, **koj upliv** mu pribavi časti, odlikovanja i veliku milost kod mogućnika na bečkom dvoru, ali za našu otačbinu postade zlo-kobnim, (RL₇₉: 196)

da **uvede** u posjed kaštela Dubovca i njegovih pristojališta na temelju založnoga prava [...], kojemu **uvodu** uzprotivi se tadanji biskup kninski i lektor zagrebački Dimitar Cupor moslavački valjda u ime porodice Sudara. (RL₇₉: 233)

u vlasti **obitelji** Tepsića od Olnoda, **koja se porodica** ovamo doseli iz prekovelebitskih krajeva naše domovine. (RL₉₅: 173)

Treće, rečenice s doslovno ponovljenim antecedentom, kakva je gore Bučarova s *prostorom*. Takvih je u Lopašića, rekosmo, osam, od čega polovica 1879. Dat ćemo ih sve:

(1) Novu tvrđju prozvaše prema imenu njezina osnovaca nadvojvode Karla latinski *Carolostadium*, njemački *Karlstadt*, a naš joj narod nadjenu **ime Karlovac**, **pod kojim hrvatskim imenom** spominje se novi grad u većini istodobnih latinskih spisa počam od god. 1580. (RL₇₉: 18)

(2) Izmedju cehova najstariji je lončarski; lončari bijahu kašnje spoje-ni i **u bratovštinu** »tiela Isusova« sa službom kod oltara sv. Josipa u župnoj crkvi, **koju bratovštinu** potvrdi papa Klement IX. god. 1668. (RL₇₉: 42)

(3) Došavši god. 1657. u Karlovac franciškani, obvezaše se, da će do četvrtoga razreda podučavati karlovačku djecu, te dobiše pod taj uvjet **službu** učitelja i mežnara, **koje službe** nisu prijašnji svjetski popovi nikada sami obskrbljivali. (RL₇₉: 129)

(4) Sbog Dubovca kao što i radi ostalih imanja dobivenih od Stjepana Frankopana imali su Zrinski kašnje dosta okapanja i **pravde** sa prevrtljivim i šenutim Stjepanom, **koje se pravde** jošte umnožiše poslije smrti Ozaljskoga, (RL₇₉: 234)

(5) Valjda privolom kralja Bele trećega dobio je Bertold IV. oko g. 1181. po svojem hrvatskom posjedu **naslov** vojvode Dalmacije, Hrvatske i Merania (Primorja), **koj su naslov** prije valjda dozvolom care-

- va njemačkih počam od g. 1152. imali grofovi od Dachaua, (RL₈₁: 14)
- (6) Sačuvano je u izvorniku **pismo** Bogdanićevo od mjeseca srpnja g. 1576. sa glagolskim vlastoručnim podpisom, **u kojem pismu** moli Ivana Auersperga još 50 haramija u pomoć gradu. (RL₉₀: 238)
- (7) G. 1589. bio je zapovjednikom u Vra[no]graču **Mustafa** harambaša, brat Hasan-bega, kasnijeg paše bosanskoga, **kojega je Mustafu** u boju kod Ripča kapetan Gašpar Križanić posjekao. (RL₉₀: 257)
- (8) radi otimanja **šume** Mokrice na potoku Sajevcu, **za koju šumu** tvrdio je Farkašić, da su ju njegovi predji zajedno sa fratrovima uživali pod kaštel (Turanj). (RL₉₅: 136)

Što se dvosmislenosti i njezina razrješavanja tiče, rekli bismo ovako. U primjeru (1) antecedent je zapravo završni dio trojnoga niza, pa ima razloga da se on ponovi, dapače dodatno je određen atributom *hrvatski*. U primjeru (2) antecedent je udaljen od relativizatora, distaktan, te bi bez njegova ponavljanja bila moguća dvojnja interpretacija, takva da je antecedent *bratovština* i takva da je antecedent *crkva*. U primjerima (3) i (4) ponovljeni su antecedenti u pluralu, dakle zapravo obuhvaćaju dvoje u glavnoj rečenici (*služba učitelja* i *služba mežnara, okapanje i pravda*) te na taj način i nisu doslovno ponovljeni. U primjerima (6) i (7) ima razloga za ponavljanje antecedenta jer bi se inače relativna rečenica mogla razumjeti i tako da su joj antecedenti *potpis* (istini za volju, veoma nategnuta interpretacija) i *Hasan-beg*. U primjerima (5) i (8) nema dvojbe da su antecedenti *naslov* i *šuma*.

Kako rekosmo, Kordić je (1995) o rečenicama s ponovljenim antecedentom dala važne opaske. Prije svega nije nevažno to da je korpus njezinih relativnih rečenica crpen iz vrela prvoga desetljeća 20. stoljeća (1900–1910) te da obuhvaća sve funkcionalne stilove, ne samo beletristiku, čime je znatno reprezentativniji od primjerice Katičićeva (1986). Kordić ih (1995) obrađuje unutar poglavlja o relativnim rečenicama s inkorporiranim antecedentom, kojih u hrvatskome zapravo i nema mnogo, u autoričinu korpusu samo su dva primjera:¹²

Koja bi gospoda htjela uzeti 8 godišnju siromašnu djevojčicu, [...] za svoje dijete neka se izvole obratiti [...]

Koja stranka na to ne pristane, na nju će se onda protezati one riječi [...]

Više je primjera u kojima antecedent dolazi iza relativizatora, koji je pak izrečen i u glavnoj rečenici, koja je tada na svojem naravnu mjestu, preponirana. Jednu podvrstu čine one relativne rečenice kod kojih je referent antecedenta iskazan dru-

¹² Nelocirani primjeri svi su iz Kordić (1995: 110–112, popis autoričnih izvora naveden je na kraju knjige), samo je isticanje naše, k tomu smo primjere malo skratili.

gom leksičkom jedinicom, redovito kraćom, koja »uklanja moguću dvosmislenost i nejasnoću« (1995: 111), primjerice:

Crta se dalje čitav događaj i osuda zastupnika po odredbi carskog generalata od 16. rujna 1876. na 14 dana zatvora, **koja se kazan** ne može pretvoriti u novčanu globu.

Do 2. decembra, **kog sam dana** izišao iz ministarstva, nijedna vlada nije otkazala ugovora [...]

da se tim promiče napredak i razvitak industrije **na kom je polju** naša zemlja daleko zaostala.

Drugu podvrstu čine one u kojima je antecedent ponavljen istom leksičkom jedinicom:

imade **gospode** u ovoj kući, **koja gospoda** nekako buče na te rieči, nije im milo.

da gospoda glasuju indemitet onoj **vlađi**, **koja je vlada** došla danas na čelo [...]

pravo kolnika, **koje pravo** sadržaje u sebi pravo staze i pravo progona živine, [...]

Među točno 2774 relativne rečenice središnjega korpusa, od kojih je nekih 60% s veznikom *koji*, dakle više od 1600 rečenica, Kordić je pronašla tek petnaestak rečenica s ovako ili onako ponovljenim antecedentom, i to u administrativno-pravnom, znanstvenom i novinskom stilu te u saborskome govoru, ali ne u književnom stilu (1995: 112). Kako se vidjelo, mi smo na manjem korpusu u jednoga jedinoga znanstvenika pronašli više primjera. (Usput budi rečeno: koliko god pomna bila, statistika donesena u ovome radu uzima u obzir tromost ljudskog oka i uma i zacijelo nije savršeno točna.) Dakako da je naš korpus nereprezentativniji, ali pokazuje da takav tip rečenica onda i danas valja tražiti u onim registrima koji teže preciznosti ili pak formalnosti i formulaičnosti. Dodajmo: u jezično osviještenih, samosvojnih pisaca i govornika. Da je tomu tako, pokazat će dvojica s kraja 20. i jedan s početka 21. stoljeća. Prvi je filozof B. Despot, u kojega 1988. imamo doslovno ponavljanje antecedenta:

Tko se, voljno ili prinudno, uvodi, recimo u »građansko društvo«, taj se kao čovjek prethodno mora reducirati na radnu **snagu**, **koja** se pak **snaga** kroz sistem odgoja i obrazovanja pripravlja i zgotovljuje [...] (BD: 9)

[...] imate mišljenje, kao **akt** onog mislećeg, **kojim** se **aktom** ono misleće odnosi spram onog mislivog. (BD: 57)

Drugi korak je pak taj da ta čista radna snaga funkcionira u službi tehničke **samorealizacije** znanosti, **koja** tehnička **samorealizacija** ne

znači drugo negoli izlaženje iz »pretpovijesti« u pravu, istinsku, slobodnu povijest. (BD: 140–141)

Iz prve ruke možemo potvrditi da je rečenice s ponovljenim antecedentom Despot rabio uživo, govoreći, što će se lako provjeriti u njegovim objavljenim predavanjima, dapače drugi i treći doneseni primjer jesu iz transkribiranih predavanja. Drugi je jezikoslovac J. Silić, u kojega često nahodimo osobitu vrstu ponavljanja antecedenta – uz anaforičnu ličnu ili pokaznu zamjenicu, redovito u gradama (v. Marković 2019: 11), primjerice:

Pišući o Frangešu, Pranjic kaže da je **on** (Frangeš) klasični štokavac [...] (JS: 197)

Njemu (takvu redosljedu) pripada i redosljed [...] (JS: 255)

Jedno interpunkcijsko načelo, dakako, dominira, a druga »interveniraju« tamo gdje je **ono** (dominirajuće načelo) »nemoćno«. (JS: 310)

Treći je filolog Stj. Damjanović, koji je u izlaganju na predstavljanju postumne knjige M. Samardžije *Kroatistički portreti i za(o)kreti* 2020. kazao ovako:

U prvoj je skupini Šime Starčević, poznati gramatičar i suradnik zadarskoga jezično-kulturnoga **kruga**, koji je **krug** zagovarao ikavicu i dalmatinski slovois. (S. D., Zaprešić, 14. 2. 2020)

Registar koji teži preciznosti i formulaičnosti svakako je i pravni jezik, koji tek traži svoju analizu. Budućim istraživačima kao mamac ostavljamo rečenicu iz dopisa koji je Nezavisni sindikat znanosti i visokog obrazovanja 12. 7. 2020. uputio senatorima Sveučilišta u Zagrebu. Riječ je o tumačenju presude Županijskoga suda u Zagrebu, *nomina sunt odiosa*:

Dakle, pogrešno Vas Odluka rektora uvjerava da je dekanica osuđena za mobing – šikaniranje, jer ona to nije, već se radi o tome da je sud zauzeo stajalište da je postupanjem dekanice objektivno došlo do **povrede** neimovinskih prava na dostojanstvo, čast i ugled prof. dr. sc. [...], a **za koju povredu** tada prof. dr. sc. [...], kao bivšem zaposleniku, odgovara Fakultet.

No da ni književnost ne treba zanemariti, pokazuje P. Budmani, koji u Akademcu daje nešto primjera ponovljenog antecedenta iz starih hrvatskih pisaca (usp. ARj: s. v. *koji*, knj. V, str. 163), prenosimo jedan P. Hektorovića (15/16. stoljeće), dva F. Glavinića (16/17. stoljeće):

pojti do onoga slavnoga **grada**... Dubrovnika... U **kom gradu** meu stvari ine najдох se vesel ne malo.

Na velikoj **Skandinaviji** prvo stanje ukoreni svoje; **ka Skandinavija** jest široka tisuća i šesto mil.
za to zovu se **Savinci**. **Ko ime** drugi narodi razbijajući, zovu ih Sklavoni ili Šćavoni.

Domećemo dva primjera iz 19. i jedan s početka 20. stoljeća, preuzeti su s mrežne *Riznice*:

Od ovo doba zvali smo našeg odseonika Tedeschi; **kojom terminologijom** ga i ja u ovih listovih spominjem. (A. Nemčić, 1845)
Medju prvimi zdravicami bila je zdravica današnjoj slavi kršćanskoj, **kojom je prilikom** Lacica posebice iztaknuo Batorića kano najvjernijega čuvara starih običaja. (Ks. Š. Gjalski, 1886)
[...] a ta bol zamjenjuje sjećanje na duge i teške **dane** čovječje krivnje, **koje dane** on ne će da spominje, i ako ih predobro znade, nego bi htio, da ih na silu zaboravi. (N. Andrijašević, 1907)

To hoće reći da je primjera takvih rečenica bilo i da ih ima, samo ih valja pomno tražiti. Koliko je danas ponavljanje antecedenta u relativnoj rečenici živo, ne možemo odriješito reći, to bi tek trebalo istražiti, onda i kakav je odnos govornikâ prema njemu. Prema ovdje donesenim potvrdama vidimo da ga je na prijelazu 19. i 20. stoljeća bilo, da ga ima i danas. Prema vlastitu govorničkom osjećaju mi bismo mu u suvremenosti pridružili jednostavne attribute poput »biranije« i »arhaično«, u pravnome jeziku »formalno« i »birokratski«, što ne znači da komu drugomu ne bi bilo prikladnije kazati »zališno« i »usiljeno«. Kako god, riječ je o otklonu od neutralna jezika koji se čestotnošću kreće u okvirima statističke pogreške.

5. Zaključak

Elementarna filologija teško urađa spektakularnim zaključcima, uvijek su to samo kamenčići mozaika koji se i ne vide čim se malo odmakneš. U ovome radu opisana su tri takva kamenčića. Prvi je hrvatska riječ *rukomet*, leksikografski konstatirana prije više od 200 godina, koja je od 1900-ih do 1950-ih svoje značenje specijalizirala pa onda još dvaput mijenjala svoj temeljni označenik, kako se već mijenjala stvarnost koju je označavala – od »vitlometâ« preko hazene i velikoga rukometa do današnjega (maloga) rukometa. Ako smo išta zaključili, to je opravdana sumnja da ju je Franjo Bučar baš skovao, najvjerojatnije ju je samo upotrijebio za igru bacanja lopte umjesto kamena. Drugi je hrvatska imenica *doba*, koja je u zadnjih 100 godina od nikako ili slabo sklonjive postala posve sklonjivom. Treći je hrvatska relativna rečenica s veznikom *koji* i ponovljenim antecedentom, koja danas tavori u skladištu obilježenih stilskih rezervi, tek ju gdjekoji govornik kadšto upotrijebi. Čega je u jeziku malo, ili nestaje ili nastaje, stara je uzrečica. Vidjesmo

na trima primjerima da ono malobrojno i rubno može postati dio općega leksika (tako *rukomet*) ili da se može prikloniti neobilježenom uzorku, nekad tako da živi (tako *doba*), nekad tako da u ostacima životari na periferiji neobilježene relativne rečenice (tako rečenice s ponovljenim antecedentom).

Vrela

- AGM = Antun Gustav Matoš. (1973). *Sabrana djela* (1873–1914–1973). Knj. I–XX. Zagreb: JAZU.
- BD = Branko Despot. (1988). *Uvod u filozofiju*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- FB = Franjo Bučar. (1904). Igre za društva i škole. *Sokol*, Zagreb, III (5), 71–72.
- JL = *Jutarnji list*. (1912–1941). Zagreb.
- JS = Josip Silić. (2019). *Dihotomije: Izabrane rasprave*. Priir. Ivan Marković. Zagreb: Disput.
- LG = *Lički glas*. (1925–1926). Gospić.
- MK = Miroslav Krleža. (1942/1972). Djetinjstvo 1902–03. U: *Djetinjstvo i drugi zapisi*. Sabrana djela Miroslava Krleže. Svezak dvadeset sedmi. Zagreb: Zora, 9–104. [Napisano 1942, pod naslovom »Djetinjstvo u Agramu godine 1902–03« prvi put objavljeno u časopisu *Republika* 1952.]
- RL₇₉ = Radoslav Lopašić. (1879). *Karlovac: Poviest i mjestopis grada i okolice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- RL₈₁ = Radoslav Lopašić. (1881). *Žumberak: Crte mjestopisne i poviestne*. Zagreb: s. n. [Tiskom dioničke tiskare.]
- RL₉₀ = Radoslav Lopašić. (1890). *Bihac i Bihaćka krajina: Mjestopisne i poviestne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- RL₉₅ = Radoslav Lopašić. (1895). *Oko Kupe i Korane: Mjestopisne i povjestne crtice*. Dopunio Emilij Laszowski. Zagreb: Matica hrvatska.
- VT = *Virovitičan*. (1899–1929). Virovitica.

Literatura

- Anić, Vladimir. (1991). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir. (1994). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Drugo, dopunjeno izdanje. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir. (1998). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Treće, prošireno izdanje. Zagreb: Novi Liber.
- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. (1880–1976). Knj. I–XXIII. Zagreb: JAZU.

- Arslanagić, Abas. (1979). *Na rukometnom голу*. Banja Luka: Glas. [Drugo, dopunjeno izdanje: (1997). *Rukomet: Priručnik za trenere, vratare i igrače*. Čakovec: Zrinski. Treće, dopunjeno izdanje: (2013). *Rukometni golman: Najvažnija karika uspjeha*. Zagreb: Vekomp.]
- Babić, Stjepan, Slavko Pavešić, Stjepko Težak. (1991). *Oblici*. U: Stjepan Babić i dr. (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: Nacrta za Gramatiku*. Zagreb: HAZU – Globus, 453–741.
- Babić, Stjepan, Stjepko Težak. (2007). *Morfologija: Oblici riječi u hrvatskome književnome jeziku*. U: Stjepan Babić i dr. (2007). *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Globus, 277–581.
- Bakotić, Lujo. (1936). *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*. Beograd: izdanje piščevo [Štampa grafičkog zavoda »Planeta« Sretena II. Obradovića].
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika [Barić i dr.]. (1979). *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika [Barić i dr.]. (1990). *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Drugo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika [Barić i dr.]. (1995). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Belaj, Branimir, Goran Tanacković Faletar. (2020). *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika: Knjiga treća: Sintaksa složene rečenice*. Rukopis, 1–456.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković. (1961). *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Četvrto, prerađeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Bučar, Franjo, Viktor Rudolf (prir.) (1909). *Gimnastika i igre u pučkoj školi*. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade.
- Florschütz, Josip. (1916). *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*. Treće izdanje. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- HJP = *Hrvatski jezični portal*, <http://hjp.znanje.hr/>
- HNK = *Hrvatski nacionalni korpus*, http://filip.ffzg.hr/cgi-bin/run.cgi/first_form?corpname=HNK_v30
- hrWac = *Hrvatski mrežni korpus*, <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>
- Katičić, Radoslav. (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: Nacrta za gramatiku*. Zagreb: JAZU – Globus.
- Kordić, Snježana. (1995). *Relativna rečenica*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Maretić, Tomo. (1899). *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).

- Maretić, Tomo. (1924). *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom: Dopuna Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«*. Zagreb: JAZU.
- Maretić, Tomo. (1931). *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo, popravljeno izdanje. Zagreb: Naklada jugoslavenskog nakladnog d. d. »Obnova«.
- Marković, Ivan. (2008). Hrvatska apozitivna sintagma i sintaksa imenâ. *Folia onomastica Croatica*, 17, 119–137.
- Marković, Ivan. (2012). O počecima hrvatskoga nogometa. *Nova Croatica*, 6, 305–328.
- Marković, Ivan. (2019). Što je Silić hrvatskoj filologiji? U: Josip Silić. (2019). *Dihotomije: Izabrane rasprave*. Prir. Ivan Marković. Zagreb: Disput, 9–18.
- Musić, August. (1899). Relativne rečenice u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU*, 138, 70–117.
- Parčić, Dragutin A. (1874). *Rječnik slovinsko-talijanski*. Zadar: Braća Battara.
- Raffaelli, Ida. (2009). *Značenje kroz vrijeme: Poglavlja iz dijakronijske semantike*. Zagreb: Disput.
- Raguž, Dragutin. (1997). *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- RHJ = *Rječnik hrvatskoga jezika*. (2000). Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža« – Školska knjiga.
- Riznica* = www.riznica.ihj.hr
- Skok, Petar. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Ur. Mirko Deanović i Ljudevit Jonke, prir. Valentin Putanec. Knj. I–IV. Zagreb: JAZU.
- Sportski leksikon*. (1984). Gl. ur. Marijan Flander. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«.
- Stulli, Joakim. (1806). *Rječosložje slovinsko-italijansko-latinsko*. Knj. I–II. Dubrovnik: Antun Martekini. [Pretisak: (1985–1987). Prir. Egon Fekete. München: Verlag Otto Sagner.]
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić. (1966). *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Velikanović, Iso, Nikola Andrić (prir.) (1938). *Šta je šta: Stvarni hrvatski rječnik u slikama*. Zagreb: Minerva.

A Note on *Rukomet*, *Doba*, and the Repeated Antecedent in Croatian

In this paper, three issues are discussed: (1) the development of the meaning of the Croatian noun *rukomet* ('handball'), which is commonly thought to have been used for the first time as the name of a team sport by Franjo Bučar in 1904; (2) the development of the inflection of the Croatian noun *doba* ('age, time'), which continued through the twentieth century; and (3) the repetition of the antecedent in the Croatian relative clause with the conjunction *koji* 'which'. All three issues, either by emergence or by examples, are related to the turn from the nineteenth century into the twentieth.

Keywords: *rukomet* ('handball'), *doba* ('age, time'), antecedent, relative clause, Croatian, Franjo Bučar, Radoslav Lopašić